

PEDAGOGIK JARAYONLARNI TASHKIL ETISH VA BOSHQARISH JARAYONLARINI TAKOMILLASHTIRISH STRATEGIYALARI

O'R Qurolli Kuchlar Akademiyasi fil.f.n., dotsent Abdullayeva Sohiba
O'R Qurolli Kuchlar Akademiyasi dotsent Yertayev Sherali

Annotatsiya: *Maqola oliy ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga strategik yondashuvni tatbiq etish asosida ta'lim-tarbiya jarayonlari samaradorlini ta'minlashga bag'ishlangan.*

Kalit so'zlar: *mustaqil ta'lim, funksional vazifalar, maxsus strategiya, strategiya turlari, pedagogik jarayon, pedagogik tizim, strategik maqsad.*

Аннотация: *Статья посвящена обеспечению эффективности образовательных процессов на основе реализации стратегического подхода к организации и управлению педагогическими процессами в высших учебных заведениях.*

Ключевые слова: *самостоятельное обучение, функциональные задачи, специальная стратегия, виды стратегии, педагогический процесс, педагогическая система, стратегическая цель.*

Abstract: *The article is dedicated to ensuring the effectiveness of educational processes based on the implementation of a strategic approach to the organization and management of pedagogical processes in higher education institutions.*

Key words: *independent education, functional tasks, special strategy, types of strategy, pedagogical process, pedagogical system, strategic goal.*

ASOSIY QISM

Jahon ta'lim tizimida talabalarga yangicha zamonaviy dunyo standartlari asosida bilim berish, ta'limning barcha sohalarida ularning ijodiy faoliyatini ta'minlash, talaba-yoshlarning yangi ilmiy-amaliy g'oyalarni yarata oladigan va har qanday vaziyatda faoliyatdagi muammoning yechimini topa oladigan ijodkorlik xususiyatiga ega shaxsni tadqiq etishga alohida e'tibor berilmoqda. PISA xalqaro tadqiqotlarida 2021- yildan boshlab ta'lim sifatini baholovchi mezonlarning asosiy komponenti bo'lgan "ijodiy tafakkur" alohida ajratib ko'rsatildi²⁷. Bu borada malakali mutaxassisning kasbiy kompetentligini belgilovchi muhim mezon sifatida ijodiy fikrlash va nostandart tafakkur tarzi bilan bog'liq jihatlarni belgilab berilganligi mavzuni tadqiq etish zaruratini yanada oshiradi hamda shaxsda ijodiy tafakkurni rivojlantirish orqali raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash masalasini bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri etib alohida amaliy, konstruktiv hamda yangicha yondashuv orqali yechimlarini topishni taqazo etadi. Jahon ta'lim va amaliy markazlarida talabalarda

²⁷ PISA tadqiqotida kreativ fikrlashni baholash doirasi (PISA 2021 Creative Thinking Framework (Third Draft), www.oecd.org/pisa/publications/)// Iqtisod fanlari doktori U .Sharifxodjayev hamda D.Norboyevaning umumiy tahriri ostida/ Toshkent. Navro'z, 2020. - 76 bet.

ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlarini o'rganish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Bu borada zamonaviy ta'lim sohasiga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlarda ham talabalarni ijodiy, tanqidiy fikrlaydigan, ta'lim jarayonidagi yuzaga keladigan muammolarga aniq yechim topa oladigan etib ta'lim-tarbiya berish muhim ahamiyatli masala bo'lib qolmoqda. Shuningdek, oliy ta'limning samaradorligi, natijadorligi va sifatini ta'minlashda ta'lim oluvchilarning kreativlik, tanqidiylik, mantiqiylik, mazmundorlik, ijodiy qobiliyatlarining rivojlanganlik darajalariga alohida ahamiyat qaratilib, kompleks o'rganish orqali maxsus ilmiy tadqiq etish dolzarb ahamiyatli muammolardan bo'lib qolmoqda. Respublikamizda so'nggi yillarda yoshlarni ma'naviy-psixologik jihatdan yuksaltirish bilan birga, ulardagi ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish bilan bog'liq muammolarni hal etishning zaruriy huquqiy-me'yoriy asoslari yaratildi: "Najot - ta'limda, najot - tarbiyada, najot - bilimda. Chunki, barcha ezgu maqsadlarga bilim va tarbiya tufayli erishiladi" tamoyili jamiyatimiz a'zolari bo'lgan yosh avlodning kreativlik xususiyatlariga oid masalalarni ilmiy o'rganishga zarur asos bo'la oladi. Bugungi uzluksiz ta'lim islohotlari oliy ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish g'oyalarini har tomonlama, ya'ni barcha pedagogik ahamiyat kasb etuvchi jarayonlar majmuini yaxlit tizim sifatida, ya'ni tashqi muhitda xizmat qilayotgan murakkab pedagogik tizim sifatida ko'rib chiqish zaruratini belgilaydi. Shuningdek, pedagogik jarayonlar samaradorligini o'rganishda o'ziga xos yaxlitlik, umumiylik, universallik, differentsiallik kabi tushunchalar asosida mujassamlashtirilgan texnologiyalar, ya'ni integratsion texnologiyalarni alohida tadqiq etish muhim. Ijtimoiy tizimning turlaridan biri hisoblangan pedagogik tizim – insonlarga ta'lim va tarbiya berish, ta'lim jarayonini tashkil etish va boshqarish maqsadlariga xizmat qiluvchi turli strukturaviy va funksional bog'liq bo'lgan komponentlar majmuidan iborat bo'ladi.

ASOSIY QISM

Pedagogik tizimni o'zgartirish, uni qayta tashkil etish va moslashtirish qaysidir qism yoki qismlarning o'zaro ta'sir ko'rsatish yo'nalishiga bog'liq bo'ladi:

– tizimlilik, yaxlitlilik – bunday shakldagi tizimni komponentlar, o'zaro ta'sir etuvchi qismlar va bo'g'inlarning o'zaro birikishini tashkil etadi va uning funksional vazifalarini amalga oshirish va rivojlantirishni ta'minlaydi;

– pedagogik tizimda tizimni tashkil etuvchi omillardan biri – maqsad bo'lib, unga erishish uchun uslub va vositalar zarur hisoblanadi. Maqsadga erishishda tizim va uning komponentlarining harakati tizim funksiyasining mohiyatini belgilaydi;

– pedagogik tizim uni tashkil etuvchi komponentlar majmuini ifodalab, uning o'zgarishi ichki ziddiyatlarga bog'liq bo'ladi;

– pedagogik tizim ochiq bo'lganligi sababli tashqi muhit bilan ko'pgina kommunikatsiyalar orqali bog'liq bo'ladi, tashqi muhit va mavjud munosabatlar pedagogik tizimning harakatlanishi va rivojlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi;

- axborotlarning pedagogik tizimga kelib tushishi va undan qayta uzatilishi tizim komponentlarining o'zaro va butun bir tizim bilan hamda tizimning tashqi muhit bilan aloqa qilish uslublari hisoblanadi.

Shunday ekan, pedagogik jarayonlarni o'zaro bog'liq holda yaxlit tizim sifatida tashkil etish va boshqarish tizimli xususiyatga ega bo'lishi kerak. Pedagogik jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlarini quyidagi tamoyillar asosida ko'rsatishimiz mumkin:

- pedagogik jarayon ishtirokchilari hisoblangan professor-o'qituvchilar va talabalar mazkur jarayon subyektlari sifatida faoliyat ko'rsatishi, ya'ni pedagogik jarayonlarda subyekt-subyekt munosabatlarining qaror topishi;

- pedagogik jarayon subyektlari faoliyatining maqsadga yo'naltirilganligi, izchilligi va o'zaro bog'liqligi;

- majmuaviylilik – pedagogik jarayonlar o'zaro bog'liq va aloqador bo'lgan komponentlar majmui ekanligi;

- integrativlik – harakatlanish va rivojlanishga xizmat qiluvchi ichki va tashqi omillarning o'zaro birligi;

- o'zaro bog'liqlik – pedagogik jarayonlar alohida bir tizim sifatida va yuqori tartibli yaxlit pedagogik tizimni tashkil etuvchi komponenti sifatida mavjudligi;

- kommunikativlik – pedagogik tizimning tashqi muhit va boshqa tizimlar bilan o'zaro ta'sir etish xususiyatlariga ega ekanligi. Demak, pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish jarayonlarining unikal modelini takomillashtirishda tashkil etuvchi qismlar ta'sir ko'rsatishining ahamiyatini inobatga olish, shuningdek, bir xil, teng sharoitlarda pedagogik jarayonlarning rivojlanishiga ko'proq ta'sir ko'rsatuvchi ba'zi qism va bo'g'inlarni o'zgartirishga kengroq imtiyozlar berish zarur.

Demak, pedagogik jarayonlarni samarali tashkil etish va boshqarishda strategik maqsadlarga erishish barcha subyektlarning hamkorlikdagi samarali faoliyatini nazarda tutadi. Ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va boshqarish jarayonlarida subyektlar faoliyatini takomillashtirish boshqaruv jarayonining samaradorligiga ahamiyatli ta'sir ko'rsatuvchi va pedagogik tizim faoliyati samaradorligini ta'minlashning eng asosiy shartlaridan biri hisoblangan strategiyalarni tanlash va ular asosida strategik rejalarni ishlab chiqishni nazarda tutadi. Bunday shartlarning bajarilishini nazarda tutuvchi boshqaruv jarayoni strategik boshqaruvni ifodalaydi. Pedagogik tizim barcha komponentlari samaradorligini ta'minlashda ularning subyektlari hamkorligini ta'minlovchi strategik boshqaruv jarayonlarida strategik maqsadni aniqlashtirish, strategiyalarni tanlash, strategik rejalashtirish va strategik qarorlar qabul qilish jarayonlariga barcha subyektlarning ishtirokini ta'minlash; tanlangan strategiyalar yo'nalishlarida nafaqat subyektlar, balki tashqi ta'sir ko'rsatuvchi ta'lim muassasalari rahbarlari faoliyati va munosabatlarini muvofiqlashtirish, pedagogik jarayon subyektlarining imkoniyatlari va qobiliyatlaridan to'g'ri foydalanishni tashkil etish, motivlashtirish va nazorat qilish kabi vazifalarni ham qamrab oluvchi strategik rejalarni amaliyotga tatbiq etish zarur.

Demak, pedagogik tizim faoliyatini muvofiqlashtirishda strategik boshqaruvni tashkil etishdan asosiy maqsad obyektlar (ta'lim jarayonlari) va barcha subyektlar (ta'lim muassasasi rahbarlari, professor-o'qituvchilar va talabalar)ning umumiy faoliyatini takomillashtirish yo'nalishidagi masalalarni hal etish, muammolarning ijobiy yechimini topish, strategiyalarni tanlash va takomillashtirish, turli xil strategik qarorlar qabul qilish jarayonlarida subyektlarning barchasini ishtirokini ta'minlash hamda strategik rejalarni amalga oshirishda ularning faoliyatini muvofiqlashtirishdan iborat bo'ladi.

Takomillashtirishga yo'naltirilgan tadbirlarni tashkil etish muddatlari, ularni amalga oshirish yo'nalishidagi funksional vazifalar va ularni ham amalga oshirish muddatlari, mas'ul subyektlar, belgilangan vazifalarni amalga oshirish obyektlari strategik rejalarda keltiriladi. Strategik rejalarni ishlab chiqish jarayonlari strategik rejalashtirish jarayonlarni ifodalaydi. Strategik rejalashtirish jarayonlari o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish jarayonlarida strategik rejalashtirishda strategiya turlari va ularning o'ziga xos tomonlari o'rganiladi, ularning har biri qanday maqsadlarga qaratilgani va ulardan qachon foydalanish mumkinligi aniqlanadi hamda strategik maqsadlarga ko'ra, strategiyalar takomillashtiriladi. Takomillashtirishda subyektlar faoliyati hamda pedagogik tizim komponentlari bo'lgan ta'lim jarayonlarining mavjud holati o'rganiladi va qaysi strategiya turini tatbiq etishga ko'proq ehtiyoj borligi aniqlanadi hamda strategiyalar tatbiq etish (birlamchi va ikkinchi darajali) darajalari belgilanadi. Shuningdek, takomillashtirishda pedagogik tizimning umumiy maqsadi va vazifalariga ko'ra, har bir ta'lim va tarbiya jarayonlari strategiyasini belgilash, erishish mumkin bo'lgan natijalarni oldindan aniqlashtirish, funksional vazifalarni bajarishga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni aniqlash, strategik rejada belgilangan vazifalarni subyektlarning imkoniyatlariga muvofiqlashtirish hamda ta'lim jarayonlarining mazmunan uzviylikini ta'minlash ham takomillashtirishning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi.

S.Turg'unovning fikricha, strategik rejalashtirish oldindan belgilangan maqsadlardan kelib chiqib amalga oshirilishi zarur bo'lgan vazifalarni belgilash, mazkur vazifalarni amalga oshirish uchun boshqaruv funksiyalari, metodlari hamda maqsadlarini aniqlash va amalga oshirish yuzasidan strategik rejalar ishlab chiqish jarayoni bo'lib, bunda maqsad va vazifalarning ilmiy asoslanganligi, belgilangan muddatlarning aniqligi va obyektivligi, ijrochilarning bilimi va kasb mahorati, tashqi muhit ta'siri, fan-texnika va texnologiyalarning rivojlanishi, muassasa imkoniyatlari, shuningdek, boshqaruv strategiyasi, ya'ni strategiyani amalga oshirishni boshqarish yo'nalishlari o'rganilib tahlil qilinadi. Strategik yondashuv asosida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish jarayonlarini takomillashtirish uning barcha komponentlarining o'zaro aloqadorligi va bog'liqligi, integrativ tabiati kabi qator o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olish, subyektlarning innovatsion va hamkorlikdagi faoliyati uchun shart-sharoitlar yaratish, professor-o'qituvchi bilan talabalarning

hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etish va takomillashtirish kabi qator yo'nalishlar bo'yicha mavjud muammolarni bartaraf etishni nazarda tutadi.

Demak, strategik yondashuv pedagogik jarayonlarni belgilangan strategik maqsadlarga ko'ra, to'g'ri rejalashtirish va uni izchil amalga oshirish, ta'lim va tarbiya jarayonlari subyektlari faoliyatini samarali boshqarish va muvofiqlashtirishda, shuningdek, strategik maqsadlarga hamda ko'zlangan natijalarga erishishda muhim ahamiyat kasb etuvchi strategik rejalashtirish, strategik qarorlar qabul qilish hamda ularning ma'lum bir izchilikda bajarilishini nazorat qilish, tahlil qilish va obyektiv baholash jarayonlarida o'ziga xos amaliy ahamiyat kasb etadi. Pedagogik tizim boshqaruvi ikki kichik tizim faoliyati jarayonlarida, ya'ni uzluksiz ta'lim jarayonlarining alohida komponentlari bo'lgan ta'lim hamda mustaqil ta'lim jarayonlarida amalga oshiriladi. Mazkur jarayonlar hamda o'zaro uzviy bog'liq va aloqadorlikda bo'lgan barcha komponentlar faoliyati, ularni muvofiqlashtirishga yo'naltirilgan hamkorlikdagi faoliyatlar boshqaruv obyektlari bo'lib, professor-o'qituvchilar va talabalar mazkur jarayonlar subyektlari hisoblanadi. Pedagogik tizimining funksional vazifasi strategik maqsadga qaratilgan faoliyatlar yo'nalishi, falsafasi, ta'lim va tarbiya jarayonlari tashkilotchilari tomonidan tanlangan model, strategiya va taktikalar orqali tavsiflanadi. Mazkur tizim faoliyati samaradorligi esa qo'llaniladigan barcha faoliyat usullari, texnologiya va mexanizmlar hamda tanlangan taktika va strategiyalarga bog'liq bo'ladi.

XULOSA

Shunday ekan, pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda mazkur tizim subyektlari mustaqil qarorlar qabul qilish, strategik maqsadni shakllantirish, taktika va strategiyani mustaqil belgilash, individual va jamoaviy rivojlanishning istiqbol dasturlarini mustaqil ishlab chiqishi zarur. Strategik rejalashtirish jarayonlari samaradorligi ko'p jihatdan strategik rejalarning bir necha muqobil variantlarini ishlab chiqish hamda strategik maqsadga va muassasaning imkoniyatlariga ko'proq mos keladigan variantni tanlab olish bilan bir qatorda, strategiyalarni tanlab olish jarayonlarida barcha subyektlarning ishtirokining ta'minlanishiga ko'p jihatdan bog'liq bo'ladi. Shunday ekan, pedagogik tizimning har bir komponentining strategik maqsadi va imkoniyatlari inobatga olingan, shuningdek, pedagogik tizimni tashkil etuvchi har bir ta'lim, mustaqil ta'lim-tarbiya va o'zini-o'zi tarbiya jarayonlari subyektlarining funksional vazifalarini hamkorlikda amalga oshirilishini nazarda tutuvchi funksional, diversifikatsiyalashgan, mujassamlashtirilgan va maxsus strategiyalarni ham mazmun-mohiyatan, yo'nalishiga ko'ra, yaxlit pedagogik tizim faoliyatida belgilangan strategik maqsadlarga ko'ra takomillashtirilishi zarur.

Demak, keltirilgan strategiyalarning muhim xususiyatlaridan biri – pedagogik tizim boshqaruvida tizimning barcha komponentlari va ularning barcha subyektlari hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etishni nazarda tutadi va o'z navbatida, strategik maqsadning natijaviyligi oldindan aniqlangan bo'lishi, ta'lim muassasasi maqsadi va funksional vazifalariga muvofiq bo'lishi zaruratini belgilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Turg'unov S.T. Umumiy o'rta ta'lim muassasalari boshqaruv faoliyatining nazariy asoslari: Pedagogika fanlari doktori. ...diss. – T., 2007. – 362-b.
2. Turg'unov S.T. Ta'lim muassasalarini boshqarishda innovatsion faoliyat. // Uzlusiz ta'lim.–T., 2006. – №4. –3-6-betlar.
3. Turgunov S.T., Akmalova D.T. Improving the organization and management of pedagogical processes in higher education institutions through a strategic approach.- // Scientific bulletin of NamSU. –T., 2021 № 4 P. 324-330.
4. Turgunov, S.T., Akmalova, D.T. Mechanisms of application of modern approaches to the organization and management of educational processes in Universities. International Journal of Social Sciences, 4(1), 2021. P. 162-167.
5. Управление качеством образования // Под.ред. М.М.Поташник. – М.: Пед. общест. России, 2001. – С.448